

ד ת ש ב ע

פרשת האזינו, תשע"ח, מספר 1287

הקשר בין סוף התורה לתחילתה

צבי שמעון

אֶת כָּל אֲשֶׁר עָשָׂה וְהִנֵּה טוֹב מְאֹד" (בר' א:כח, לא), והיא ממשיכה בסיפור של חטא, קללה וגירוש מגן עדן (ג:ד-כד). לעומת זאת, התורה מסיימת בשירת האזינו, שהיא ברובה תוכחה קשה על חטאי עם ישראל ועזיבתם את ה', שתוצאתם הסתר פנים ועונש קשה, וממשיכה ב"וזאת הברכה" עם ברכות שפע, קרבה לה' וירושת טוב הארץ.

יש דמיון מבני כללי בין הפרקים אך בסדר הפוך, היוצר מבנה כיאסטרי. התורה מסיימת במעבר מתוכחה לברכה ואופטימיות, בניגוד לחומש "בראשית" הפותח בברכה ועובר לקללה. גם תיאור מותו של משה בגיל מאה ועשרים שנה,² כש"לא כִּהְתָּה עֵינֹו וְלֹא נָס לְחָה" (דב' לד:ז), והערכה חיובית שאין שנייה לה של משה וקרבתו לה': "וְלֹא קָם נְבִיא עוֹד בְּיִשְׂרָאֵל כְּמֹשֶׁה אֲשֶׁר יָדְעוּ ה' פְּנִים אֶל פְּנִים" (שם לד:י),³ מתקשרים עם מציאות של קרבה לה' ומצב אלמוות המאפיין את האדם טרום החטא בגן עדן.

משה פועל בסוף ימיו להתגבר על הקללות הקדמוניות, ולהפוך את מגמת השיפוט ממגמה שלילית לחיובית.⁴

קשרים בין שירת האזינו לסיפורי הבריאה

לאחר התייחסות למבנה הכללי של הפרקים, נעבור לניתוח פרטני. נתחיל בהשוואה בין שירת האזינו לסיפורי הבריאה. הפסוק הראשון של השירה: "הָאֲזִינוּ הַשָּׁמַיִם וְאֲדַבְּרָה וְתִשְׁמַע הָאָרֶץ אֲמַרְי פִּי" (דב' לב:א) מתחבר עם הפסוק הראשון של התורה: "בְּרֵאשִׁית בָּרָא אֱלֹהִים אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ".⁵ הדהוד זה מעורר את הקורא לשים לב לקשרים נוספים שיבואו מיד בהמשך. הדימוי של דבר ה', המגיע "כְּשִׁעְיָרָם עָלֵי דָשָׁא וְכַרְבִּיבִים עָלֵי עֵשֶׂב" (שם ב) מזכיר את בריאת הצמחייה ביום השלישי של הבריאה: "תִּדְשָׂא הָאָרֶץ דָּשָׁא עֵשֶׂב מִזְרִיעַ זֶרַע" (בר' א:יא). ההקבלות הלשוניות הבולטות ביותר מצויות בתיאורי החסד של ה' בהקמת עם ישראל והושעתו במדבר:

קריאת הפרקים האחרונים בתורה וחג שמחת תורה הממשמש ובא מזמינים אותנו לבחון את הקשר בין סוף התורה לתחילתה. בשל החלוקה המסורתית לחמישה חומשים, אנו רגילים להתייחס לכל חומש כיחידה ספרותית, ובוחנים את המבנה של כל חומש לעצמו, אך יש לתת את הדעת גם למכלול התורה כיחידה ספרותית. בחינת הקשר בין סוף התורה לתחילתה מתרכזת בחומשים "בראשית" ו"דברים", שדווקא הם הבולטים מבין החומשים כיחידות ספרותיות בעלות פתיחה וסוף ברורים, המבחינים אותם משאר החומשים.¹ אך על אף זאת, ניתן לבחון את הקשר בין תחילת "בראשית" וסוף "דברים", בשל היותם פתיחה וסיומת של התורה כולה.

לשם בחינה זו, נתייחס לשלושת הפרקים הראשונים והאחרונים של התורה. שלושת הפרקים הראשונים – שני סיפורי הבריאה – מהווים, לאור תוכנם, פתיחה ברורה לתורה. כמו כן, שלושת הפרקים האחרונים – שירת האזינו (ל"ב), ברכת משה את בני ישראל (ל"ג) ומות משה (ל"ד) – מהווים, לאור תוכנם, סיומת ברורה לתורה.

מבט על: היפוך מגמה

מבט מלמעלה על מבנה ששת הפרקים חושף תופעה מעניינת. התורה פותחת בסיפור בריאה אופטימי, הכולל ברכה והערכה חיובית מאוד של העולם: "וַיִּבְרָךְ אֹתָם אֱ-לֹהִים וַיֹּאמֶר לָהֶם אֱ-לֹהִים פְּרוּ ורבו ומלאו את הארץ וכבשה... וַיִּבְרָא אֱ-לֹהִים

* ד"ר צבי שמעון מרצה במחלקה לתנ"ך ובבית הספר ללימודי יסוד באוניברסיטת בר-אילן.

¹ ספרי "בראשית" ו"דברים" מאופיינים בסיומת מובהקות. הסיומת של "בראשית" בברכת יעקב (בר' מ"ט) ותיאור מותם של יעקב ויוסף (שם מט:לג; נ:כו) מקבילה לסיומת של "דברים" בברכת משה (דב' ל"ג) ומות משה (שם ל"ד). שני החומשים מסיימים גם באזכור שבועת ה' לאבות על נתינת הארץ (בר' נ:כד; דב' לד:ד), ומסיימים במצב של טרום הגשמת ההבטחה. בחומש "דברים", יש גם קשר ברור היוצר "אינקלוזיו" – מסגרת – בין הפסוק האחרון שבו: "וְלֹכַל הַיָּד הַחֹזֵקָה וְלֹכַל הַמּוֹרָא הַגָּדוֹל אֲשֶׁר עָשָׂה מֹשֶׁה לְעֵינֵי כָּל יִשְׂרָאֵל" (דב' לד:יב) לבין הפסוק הראשון: "אֵלֶּה הַדְּבָרִים אֲשֶׁר דִּבֶּר מֹשֶׁה אֶל כָּל יִשְׂרָאֵל בְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן" (דב' א:א). החומשים "שמות" ו"ויקרא", בשונה משאר החומשים, נקראים כרצף ברור, שכן תחילת חומש "ויקרא" היא המשך ישיר של סוף חומש "שמות".

² השוו לבר' ו:ג – "והיו ימיו מאה ועשרים שנה".

³ השוו באופן ניגודי לבר' ד:ד: "ומפניך אסתר".

⁴ מגמה זו בולטת במיוחד גם בהשוואת ברכות משה בסוף "דברים" לברכות יעקב בסוף "בראשית", אך קצרה היריעה מלפרט. ראו למשל: N. Levine, "The Curse and the Blessing: Narrative Discourse Syntax and Literary Form", *JOT* 27 (2002) 189-199.

והלוא כמעט בכל סיפור קיים שימוש נרחב בפועל זה! התשובה היא, שבשני הסיפורים – סיפור שבעת ימי בראשית וברכת משה – השימוש בפועל "אמ"ר" חריג. הוא אינו מופיע, כפי המצוי, במסגרת דיאלוג בין דמויות, אלא במסגרת דיבור של דמות אחת בלבד. בדר"כ כשאותה דמות מדברת, אין צורך בשימוש חוזר ונשנה של הפועל "אמ"ר". למרות זאת, גם בבר' פרק א', שבו ה' הוא הדובר הבלעדי, וגם בבר' פרק ל"ג, שבו משה הוא הדובר הבלעדי, בולטת החזרה על הפועל "אמ"ר". ה' בורא את העולם בסדרת אמירות, ומשה מברך את השבטים, כשברכתם פותחת לרוב בציון שם השבט בליווי הפועל "אמ"ר": "וְזֹאת לַיהוּדָה וַיֹּאמֶר"; "וּלְלוֹי אָמַר"; "לְבִנְיָמִן אָמַר" ועוד.⁸ יתר על כן, השוואת השימוש בפועל "אמ"ר" בשני הסיפורים חושפת פרט מפתיע נוסף: מספר האמירות של משה ושל ה' בשני הסיפורים זהה! חז"ל כבר ציינו: "בעשרה מאמרות נברא העולם" (משנה אבות ה, א), ועשר פעמים מופיע ציון של אמירת משה ב"וזאת הברכה".⁹ הקבלה זו לאמירות הקב"ה בסיפור הבריאה מרוממת את ברכותיו של משה בסוף התורה, ומעניקה להן חשיבות רבה ביותר.

עיון בפסוקים האחרונים בברכת משה חושף אנלוגיה ברורה נוספת לתחילת התורה, והפעם לסיפור הבריאה השני – סיפור גן עדן. כך מסתיימת ברכת משה:

מְעַנֶּה אֱלֹקֵי קִדְּם וּמַתַּחַת זֶרַעַת עוֹלָם וַיִּגְרַשׁ מִפְּנֵי אוֹיֵב וַיֹּאמֶר הַשֶּׁמֶד. וַיִּשְׁפֹּן יִשְׂרָאֵל בְּטַח בְּדָד עֵין יַעֲקֹב אֶל אֶרֶץ דְּגָן וּתְרוּשׁ אֶף שְׁמֵיו יַעֲרֹפוּ טַל. אֲשֶׁרִיד יִשְׂרָאֵל מִי כְמוֹד עִם נוֹשֵׁעַ בַּה' מִגֵּן עֲזָרָד וְאֲשֶׁר חָרַב גְּאוֹתָד וַיִּכְחָשוּ אֵיבִיד לָךְ וְאַתָּה עַל בְּמוֹתֵימוּ תִדְרֹךְ (דב' לג:כז-כט).

הקורא פסוקים אלו שם לב מיד לרצף מילים – קדם, גרש, שכן, חרב – המוכרים מסיום סיפור גן עדן.

וַיִּגְרַשׁ אֶת הָאָדָם וַיִּשְׁפֹּן מִקֶּדֶם לְגֵן עֵדֶן אֶת הַפְּרִיִּים וְאֶת לֶחֶט הַחֲרִיב הַמַּתְהַפֶּכֶת לְשִׁמֹר אֶת דְּרָךְ עֵץ הַחַיִּים (בר' ג:לד).

סיום ברכת משה מהדהד את סיום סיפור גן עדן. בעוד הופעת כל אחת מארבע המילים כשלעצמה אינה בעלת משקל, הופעת ארבעתן במקבץ בסיום שני הסיפורים אינו יכול להיחשב למקרי. מפתיע הוא, שאותן מילים, שבספר בראשית מציינות את עונש הגירוש מגן עדן בשל החטא, משמשות את משה להבלטת היחס המיוחד של ה' לעם ישראל. בסיפור גן עדן האדם מגורש מלפני השכינה. אצל

מִצְאָהוּ בְּאֶרֶץ מִדְבָּר וּבְתַהוּ יֵלֵל יִשְׁמֹן יִסְבְּנָהוּ יְבוֹנְנָהוּ יִצְרְנָהוּ כְּאִישׁוֹן עֵינוֹ. כְּנֶשֶׁר יַעֲרֹ קִנּוֹ עַל גּוֹזְלָיו יִרְחֹף (דב' לב:י-יא).

המילה "תהו" וכן הפועל "רח"ף" יוצרים אנלוגיה עם תחילת סיפור הבריאה: "וְהָאֶרֶץ הִיְתָה תַהוּ וְבַהוּ... וְרוּחַ אֱ-לֹהִים מְרַחֶפֶת עַל פְּנֵי הַמַּיִם" (א:ב). שתי מילים אלו מופיעות בתורה רק בשתי הפרשות האלו. העובדה שמדובר בשתי מילים נדירות בתורה, המופיעות בסמיכות בכל אחת משתי הפרשות הללו, מעניקה להקבלה לשונית זו משקל רב.⁵ בנוסף להקבלה זו, המילים המתארות את פעולות ה' למען העם – יְבוֹנְנָהוּ יִצְרְנָהוּ – רומזות במצלול שלהן ליצירת האדם והאישה בסיפור הבריאה השני: "וַיִּצְרַךְ ה' אֱ-לֹהִים אֶת הָאָדָם... וַיִּבֶן ה' אֱ-לֹהִים אֶת הַצֶּלַע אֲשֶׁר לָקַח מִן הָאָדָם לְאִשָּׁה" (ב:ז, כב). סמיכות שתי המילים בשירת האזינו מגבירה את הסבירות למשחק מילים מכוון, המפנה לסיפור בריאת האדם והאישה. הרעיון מאחורי הפניית שירת האזינו לסיפורי הבריאה הוא הרצון לקשר בין תהליך התערבות ה' בהקמת עם ישראל במדבר – ארץ שאינה תומכת בקיום חיים – לבין מעשי הבריאה היוצרים חיים ממצב של תוהו והיעדר. בשני המקרים היצירה מתאפשרת בשל "ריחוף" האל המתערב ביקום, הן ביצירת עולם והן ביצירת עם. יצירת עם ישראל אכן משולה ללידה: "צור יִלְדֶךָ תִּשִׁי" (לב:יח) – מעין בריאה.⁶ ה' מציל את העם ממוות במדבר, ועל ידי כך כביכול יוצר אותו כמו בריאה מחודשת, אך על אף כל מאמציו, העם חוטא ומורד כנגד יוצרו.⁷ אין זה מקרי שהשירה, המשתמשת בלשון ובדימויים מסיפורי הבריאה, מסיימת באפילוג שלה בתיאור: "וַיִּכַּל מֹשֶׁה לְדַבֵּר אֶת כָּל הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה אֶל כָּל יִשְׂרָאֵל" (לב:מה) המקבילה לסיום התיאור של הבריאה: "וַיִּכַּל אֱ-לֹהִים בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי מְלַאכְתּוֹ אֲשֶׁר עָשָׂה" (ב:ב).

קשרים בין "וזאת הברכה" לבין סיפורי הבריאה

השוואת "וזאת הברכה" לתיאור שבעת ימי בראשית חושפת שימוש באותה מילה מנחה. כרגיל, אין לייחס לשימושה שום משקל ביצירת אנלוגיה, אך במקרה זה, יש בה, לטעמי, מגמה אנלוגית. כוונתי לפועל "אמ"ר". פועל זה הוא הפועל המצוי ביותר בתנ"ך, ולכן נשאלת השאלה: איך ניתן לייחס לשימוש בו מגמה השוואתית?

⁵ לקריטריונים של מידת החשיבות והמשקל שיש לייחס לאנלוגיות לשוניות ראו: יהושע ברמן, "הערה מתודולוגית לביסוס האנלוגיה הנרטיבית בסיפור המקראי", בית מקרא נג (תשס"ח), עמ' 31-46.

⁶ דימוי של הורות ביחס לאלוקים מצוי לאורך השירה: "הֲלוֹא הוּא אֲבִיד קִנְדָה הוּא עֲשֶׂה וַיִּכְנַנְדָה" (פס' ו) ו"וַיִּטֹּשׁ אֱ-לֹהֵי עֲשָׂהוּ" (פס' טו).

⁷ על מגמה זו ראו עוד: רות ואברהם וולפיש, "בראשית היה המדבר", מקור ראשון, מוסף שבת, כ"ט באלול תשע"ז.

⁸ השימוש הנרחב בפועל "אמ"ר" בברכת משה בולט במיוחד לאור השוואה לשימושו בסיפור המקביל של ברכת יעקב בסוף חומש "בראשית". שם הוא מופיע פעם אחת בלבד בתחילת הפרק (בר' מט:א).

⁹ ראו דב' לג:ב, ז, ח, יב, יג, יח, כ, כב, כג, כד. הפועל "אמ"ר" מופיע פעם נוספת בפרק, אך לא לציון אמירת משה אלא בתיאור אופיו של שבט לוי: "הָאִמֶּר לְאָבִיו וְלְאִמּוֹ לֹא רָאִיתִיו" (לג:ט).

התורה להתעלות לברכה בסופה. כמו כן ראינו, כי היפוך המגמה הזה עולה גם מניתוח מפורט של הפסוקים: משה מאמץ בסוף התורה את אותן מילות הקללה שבתחילתה, אך מעניק להן משמעות חיובית של ברכת ה'.

החומשים "בראשית" ו"דברים", עם היותם יחידות ספרותיות עצמאיות, משמשים גם כיחידות הפותחות והמסיימות את היצירה הגדולה של התורה. סופה, סיומת אופטימית, מהווה תיקון לכשלי האנושות בראשיתה.

משה, חרב ה' מגרשת את אויבי ישראל כדי לאפשר לעם ישראל לשכון בטח בארץ נחלתו, המקבילה לגן עדן בשפע ברכתה. בשימוש במילים זהות על ידי משה בברכותיו, הופך הנביא את הקללה על האנושות לברכה על ישראל, ומסיים מהלך, שהתחיל בגירוש מגן עדן בתחילת התורה, וסופו בהשכנת ישראל בטח "אֶל אֶרֶץ דָּגָן וְתִירוֹשׁ" בעת ש"אֵף שָׁמְיוֹ יִעֲרְפוּ טָל".

פתחנו את דברינו בניתוח מבני של שלושת הפרקים הראשונים והאחרונים בתורה, והצבענו על היפוך מגמה: מהידרדרות לקללה בתחילת

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:

<http://www1.biu.ac.il/parasha2>

כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il

ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.

 [הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן](#)

יש לשמור על קדושת העלון

עורך: פרופ' יוסף עופר
עורכת לשון: רחל הכהן שיף